

ВОНИ БУЛИ УЧНЯМИ КРЕМЕНЦЯ

(до портрета учнів Волинської гімназії 1805 – 1819 рр.)

Про особливу увагу до вивчення іноземних мов свідчить розподіл академічних годин між предметами. На вивчення кожної з мов у кожному з чотирьох класів виділяли по 4 години на тиждень, а польську мову та латинь вивчали спарено, по 6 годин на тиждень. Нинішні студенти наших ВЗО можуть тільки позадригати такої академічній щедрості колишніх навчальних планів і програм та побудованих на їх виконання графіків навчального процесу. Проте кожна медаль має дві сторони: з однієї – гімназист-поліглот – явище позитивне, а з іншої – одночасно засвоювати 5 мов гімназисту-підлітку надто важко, тому і малопродуктивно.

Був ще один негативний момент гімназійних навчальних планів: мало академічних годин залишалося на інші предмети, насамперед на факультативні. Вихід знайшли в тому, що такі предмети вводили за невелику додаткову плату, завдяки чому гімназисти мали змогу опанувати окремі практичні дисципліни, необхідні для інтелігентної людини того часу (малювання, хореографія, музика, фехтування, верхова їзда та деякі інші, без яких на той час не можна було вважати культурною людиною та увійти до вишуканого товариства). Таким чином, гімназістам давали не лише необхідний обсяг знань, а й готували до повноцінного світського життя.

На старших курсах шість викладачів вели шість обов'язкових предметів: математику і логіку (спарено), фізику, хімію та історію розвитку природи (спарено), загальну історію, право, літературу. Якщо створення навчально-методичної пари «математика – логіка» можна обґрунтувати, бо логіка присутня при вивченні всіх предметів і тим більше такої точної науки, як математика, то формування пари «хімія – історія розвитку природи» вимагає особливих міркувань для її аргументації, хоча хімічні процеси належать до природних, але вони відсутні у процесах механічних і фізичних, які також є складниками природних процесів. Однак ці два предмети читали у «прив'язці» один до одного.

Окрім обов'язкових, старшокурсники гімназії вивчали ще дев'ять факультативних дисциплін: грецьку граматику, слов'янську граматику, бібліографію, вищу математику й астрономію, анатомію та фізіологію, садівництво і рільництво, будівництво і практичну механіку, хірургію, акушерство і ветеринарію. Перелік факультативних предметів свідчить про намагання педагогів гімназії дати своїм вихованцям широкий спектр різноманітних знань, корисних для організації життєдіяльності людини в суспільстві.

Вивчення програмових дисциплін здійснювалось у три етапи. Весь термін навчання на шестирічних курсах поділявся на три рівні відрізки – бенніуми, по два роки в кожному. Виходить, що бенніум – це щось протилежне нашому сучасному семестру: якщо семестр – це половина навчального року, то бенніум фактично об'єднував два навчальних роки. На першому бенніумі, тобто упродовж двох перших курсів, гімназисти мали основними предметами математику, логіку та загальну історію; на другому – фізику і право, а на третьому – історію розвитку природи з хімією та літературу.

Передбачався і четвертий бенніум як додатковий: після успішного завершення навчання на перших трьох бенніумах, тобто після засвоєння вказаних навчальним планом дисциплін, гімназисти за добровільним принципом могли вивчати вищу математику й астрономію. Розкладом занять створювалась можливість відвідувати факультативи. Цікавим було академічне навантаження викладачів і гімназистів: тижневе навантаження викладача складало 10 годин, а денне навантаження гімназиста – 4 години, тобто 20 годин у тиждень, бо вже тоді субота була тільки резервним робочим днем.

Навчальні плани Волинської гімназії певним чином порушували офіційні стандарти, що застосовувались до навчальних документів цього типу, бо вони були спробою гармонійно поєднати гуманітарні та природничо-математичні дисципліни, а також своїм змістом спрямовувались до рівня університетських програм, що закономірно формувало низку труднощів як у викладацькій роботі педагогів, так і в навчальних зусиллях самих гімназистів. Необхідно сказати ще про одну особливість навчальних програм Волинської гімназії, яку не можна вважати недоліком і яка досить предметно стосувалася гімназистів після завершення ними навчання. Це вивчення предметів рільництва, садівництва, акушерства, ветеринарії, хірургії, будівельної справи і практичної механіки, що було, безумовно, корисним для матеріального життєвого облаштування гімназистів у їх соціально-побутовій діяльності.

Гімназисти навчалися за класно-урочною системою занять, за якою викладач у рамках визначеного часу (уроку) з постійним складом учнів і за чітким розкладом працював над навчальним матеріалом, передбаченим програмою даної дисципліни. Діяла система контролю за навчанням і поведінкою гімназистів, що робили префект, дозорці, цензори, котрі фіксували та інформували керівництво гімназії про навчальні успіхи чи упущення, рівень дисципліни чи проступки гімназистів. Ті з вихованців, які досягали кращих успіхів у навчанні та відзначалися зразковою поведінкою, сиділи на перших партах, а відстаючи у навчанні та порушники дисципліни – на останній. Окрім цього, з числа кращих гімназистів призначались «аудитори», як помічники класних керівників для контролю за виконанням домашніх завдань і для спостереження за дисципліною присутніх на заняттях. Існували «біла» і «чорна» книги, до яких відповідно заносилися імена кращих у навчанні і поведінці та відстаючих в оволодінні знаннями та порушників навчальної дисципліни. Записи в таких книгах оприлюднювались перед усіма учнями та викладачами гімназії. Таким чином, питання гласності результатів навчання і виховання, інформація про дійсний стан справ вже тоді відігравали важливу роль у навчально-виховній роботі закладу освіти.

Завдяки дворівневій структурі навчання у Волинській

гімназії молодь отримувала і загальну середню освіту, що дозволяло випускникам обіймати нижчі адміністративні посади і підготуватися до навчання в університетах. Три дворічні курси дозволяли освоїти чотири групи теоретичних і практичних дисциплін: фізико-математичні, морально-політичні, літературно-гуманітарні та художньо-мистецькі. Якщо на нижчому рівні у класах вивчали мови і предмети загальноосвітнього циклу, то на курсах навчалися за програмою, що перевищувала гімназійні вимоги і в якій домінували природничо-математичні науки.

За задумом організаторів гімназії, вона мала дати своїм вихованцям, які не могли здобути університетської освіти, достатньо глибокі теоретичні знання та надійну практичну підготовку. Образно кажучи, Волинська гімназія для дітей із незаможних сімей ставала «замінником» університетського навчання і давала підготовку до реального життя. Діти з волинських сімей учнями гімназії ставали в основному після закінчення парафіяльної школи або відповідного навчання в домашніх умовах. Окремі вступали до гімназії після повітових шкіл. Вони складали вступні іспити, за результатами яких їх розподіляли у відповідні класи або курси, що визначалося рівнем підготовки вступника. Десятирічне навчання у гімназії давало ґрунтовну теоретичну і результативну практичну підготовку, внаслідок чого колишні кременецькі гімназисти вступали у доросле життя як різнобічно освічені та практично зорієнтовані люди. Основні види їх занять після виходу зі стін гімназії: господарська діяльність у сімейних маєтках (за нинішнім терміном – аграрний бізнес), служба чиновниками у різних офіційних установах, вчителювання у парафіяльних і повітових школах, а окремі повертались учителями до рідного Кременця і навіть викладачами своєї альма-матер. Вони, за заповітом Тадеуша Чацького, добре пам'ятали, що були учнями Кременця.

Навчальне та позанавчальне життя учнів гімназії регулювалось основним документом навчального закладу – Статутом, де чітко вказувалися права й обов'язки гімназистів, форми і система їх навчальної діяльності та порядок визначення і система контролю за результатами їхнього навчання, за рівнем навчальної поведінки і характером моральних вчинків. Всі гімназисти перебували під контролем дозорців, які призначалися батьками учнів спільно з керівництвом гімназії. Дозорцем міг стати учень старших класів. Кожен із них під своєю опікою мав кілька учнів і, крім контролю за їх навчанням та поведінкою, був зобов'язаний допомагати в оволодінні навчальними дисциплінами, насамперед при підготовці домашніх завдань. Результати своєї роботи дозорці відображали у щомісячних рапортах на ім'я префекта. Поточні спостереження за гімназистами дозорець фіксував у спеціальній книзі обліку, яку наприкінці навчального року здавав префектові, а на початку наступного – отримував нову. Успішні та сумнісні дозорці мали високі шанси зайняти посаду викладача, що сприяло позитивному вирішенню кадрових питань. Крім дозорців, у кожному гімназійному класі був цензор, який щодня доповідав префекту про відсутніх на заняттях, про відхилення від дисциплінарних вимог чи моральних норм, які трапились під час занять. Треба наголосити, що були і нелегальні цензори, котрі спостерігали і доповідали керівництву не тільки про дії гімназистів, а й про виконання своїх обов'язків дозорцями та легальними цензорами. Тобто існувала кількохрівнева структура контролю за діяльністю гімназистів.

Нагороджена за навчальний рік інформація систематизувалася, дані про навчання та поведінку гімназистів, легальна та нелегальна складова отриманих відомостей певним чином аналізувалася, на основі чого формувалися конкретні висновки щодо окремих учнів, класів і курсів гімназії. А ці висновки, у свою чергу, визначали зміст і характер адміністративних заходів керівництва навчального закладу. Згадана інформація фіксувалась у відповідних відомостях і складених в кінці навчального року звітах про поведінку й успішність учнів гімназії. Порівняльний аналіз таких звітів давав змогу зробити висновки про позитивну чи негативну динаміку в роботі з гімназистами та визначити джерела успіхів чи розкрити причини педагогічних невдач.

Керівництво гімназії не надавало переваг жодному із навчальних циклів, кожен з яких займав відповідне місце в озброєнні гімназистів теоретичними знаннями та практичними навиками. Зокрема, ґрунтовні знання отримували учні гімназії із природничих наук. Ці науки викладали як курс природничої історії із включенням до нього загальної біології, зоології та ботаніки, що дозволяло дати гімназістам належну підготовку в цьому секторі наук про розвиток життя на Землі, про тваринний і рослинний світ. Провідним природознавцем гімназії та ліцею став австрієць Віллібальд Бессер, якого Тадеуш Чацький запросив до Кременця з Відня і який розпочав роботу в гімназії з 1809 року. Вже на той час Бессер був автором 2-томної наукової праці із флористики, де дав опис і класифікацію 1215 видів рослин і фактично розпочав ботанічні дослідження на теренах України, саме через педагогічну діяльність Бессера кременецькі

гімназисти отримали змогу долучитися до здобутків і цінностей європейської біологічної науки. Вчений не лише проводив заняття, а й більше двох десятиріч керував Кременецьким ботанічним садом, перетворивши його в один із кращих ботанічних садів Європи, і водночас готував і видавав у Кременці флористичні каталоги, що мали значну наукову цінність. Він також вів наукове листування з відомими європейськими природодослідниками того часу. Спільно зі своїми помічниками та з участю гімназистів і ліцеїстів В.Бессер зібрав велику гербарну колекцію з більш як 60 тисяч одиниць. Таким чином гімназисти долучалися не лише до теоретичної складової природничо-наукових знань, а й брали безпосередню участь у природничих дослідженнях.

Учні та викладачі Волинської гімназії активно залучалися до різних форм музично-естетичної діяльності, насамперед через вивчення предметів естетичного спрямування, де визначну роль відігравали не тільки викладачі, а й випускники, які з часом здійснювали відчутний вплив на культурно-мистецьке життя регіону. Треба зауважити, що

навчальні програми освітніх закладів царської Росії не передбачали введення музики й образотворчого мистецтва до обов'язкових предметів, а надавали право навчальним закладам робити це за власний кошт. Керівництво гімназії скористалося такою можливістю – і музичну освіту гімназистів поєднувало з навчанням церковної музики, запровадило гру на музичних інструментах, ввело заняття з композиції та вокалу. Для забезпечення музичної освіти гімназистів Т.Чацький запросив до Кременця випускника Неаполітанської консерваторії, скрипаля Яна Лензі, флейтиста з Віденської академії Гжегожа Байера, вокаліста і фахівця духової музики, німця Яна Ролле, фахівця з хорового співу, чеха Юзефа Ванячука, котрий сам писав музику. Окремі його музичні твори («До Бога», «До Сонця») гімназисти і ліцеїсти виконували у костелі під час Служби Божої. Саме з його ініціативи музична підготовка вихованців здійснювалась на двох рівнях: початковому та досконалому. Викладачі музики забезпечували учнів нотним матеріалом, а керівництво навчального закладу ретельно дбало про інструментальну базу. Як наслідок, випускники гімназії та ліцею отримували відповідну музичну підготовку

і здобували визнання мешканців краю як виконавці творів музичного мистецтва.

З музично-естетичним вихованням тісно пов'язувалось викладання образотворчого мистецтва. Значний вплив на формування естетичних смаків і мистецького світогляду учнів мала картинна галерея, що діяла з 1805 року і складалась із придбаних або подарованих навчальному закладу художніх полотен, серед яких були навіть кілька десятків оригінальних картин італійських майстрів, в тому числі роботи Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Рубенса, Сальватора Росі та інших. Малюнок і живопис викладав випускник Віденської академії мистецтв, відомий на той час портретист Юзеф Пічман. За час роботи в гімназії та ліцеї він створив кількост малярських творів, зокрема 160 портретів (Т.Чацького, Е.Словацького, Ю.Чеха, В.Бессера, А.Ярковського та інші). Заняття з малювання були дуже популярними серед гімназистів і ліцеїстів. У рік реорганізації гімназії в ліцей уроки образотворчого мистецтва відвідували 110 гімназистів (для порівняння, хоровим співом займалися 25 вихованців). На закінчення навчального року демонструвались виставки-презентації учнівських мистецьких робіт, виконаних у різних художніх техніках, і визначалися найкращі роботи. Разом з Ю.Пічманом до образотворчої роботи з гімназистами і ліцеїстами долучались Франтішек Сапальський, Ян Куліковський та інші. З кременецької школи Пічмана вийшли знані на той час портретисти Б.Клембовський і К.Каневський, майстер художньої різьби Т.Сосновський, який працював у царині бібліотної тематики. Можна з упевненістю сказати, що подвижницькі зусилля викладачів образотворчого мистецтва Волинської гімназії та Ліцею першої третини XIX століття стали підґрунтям для творчих зусиль і джерелом натхнення учасників художніх пленерів у Кременці в 30-х роках XX століття та першої третини XXI століття, що відбувались на базі нашого навчального закладу з участю наших майстрів пензля.

Формування естетичного світогляду гімназистів і ліцеїстів здійснювалось і засобами хореографічного мистецтва. Однією із практичних форм естетичного виховання стало заняття танцями, які викладав випускник Віденської академії, німець Я.Грауманн, а потім чех Ф.Шлянцовський, який до переїзду в Кременець керував балетною трупією Варшавського оперного театру. Таким чином, учні навчального закладу мали змогу набути хореографічної майстерності у знаних спеціалістів європейського рівня. Гімназисти та ліцеїсти під керівництвом своїх наставників давали музичні концерти в містах і селах Південної Волині. Окремі випускники обрали професію музиканта, навіть викладали музику в інших навчальних закладах: К.Шейдт – у Кременці та Києві, А.Ойцеховський – у Теофіполі, Г.Стефанський – у Варшаві, О.Шмідт-де-Берг – у Києві, а С.Грбовський, І.Худоба, Л.Балінський, І.Добжинський, В.Майер та інші – приватно.

(Продовження у наступному номері)

Фото до статті із фондів Кременецького краєзнавчого музею